

Hıristiyan Fundamentalizmi ve Ortadoğu'da Tanrıyı Kıyamete Zorlama Stratejisi

Ensar ÇETİN¹

Özet

Ortadoğu'yu dünyanın diğer bölgelerden ayıran özelliklerin başında onun sahip olduğu tarihi derinlikte meydana gelen onun çok kültürlü yapısı gelir. İnsanlığı etkileyen inanç tarihi açısından en köklü dinî düşünce açılımlarının bu bölgede gerçekleşmiş olması, stratejik tahlilinde bu coğrafyayı öne çıkarmaktadır. Dünyanın üç önemli dininin en önemli merkezlerinden birisi olan Ortadoğu, neredeyse dünyanın tamamını ilgilendiren bir coğrafyadır. Bu yüzden Ortadoğu tarih boyunca hep bir mücadele alanı olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu çalışmada, Ortadoğu coğrafyasının, bazı inanç grupları tarafından nasıl algılandığı, yorumlandığı ve kendi inançları doğrultusunda nasıl yeniden ve bir an önce şekillendirilmek istendiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bu inanç gruplarının inançları çerçevesinde bölgenin geleceğini yeniden şekillendirirken ortaya koydukları stratejileri ve bunun yansımaları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler:Fundamentalizm, Kudüs, Ortodoks, Yahudi, Hıristiyan, Protestan, Ortadoğu, Armagedon

Christian Fundamentalism and the Strategy of Compulsion God Resurrection in the Middle East

Abstract

One of the key features that differentiate it from other regions of the Middle East has caused the historical depth of the multicultural structure. In the history of humanity's oldest religious beliefs affect thought to have taken place in this area expansions, strategic analysis highlights the essay's geography. The world's three major religions, one of the most important centres in the Middle East, a region of interest is almost the entire world. That's why throughout history the Middle East has been a site of struggle and continues to be. In this study, geography of the Middle East, is perceived by some faith groups, and interpreted in accordance with their own belief son how you want to shape and to determine whether a moment before being studied. In addition, within the framework of the beliefs of religious groups in the region revealed that reshapes the future strategy and its implications are discussed.

Keywords: Fundamentalism, Jerusalem, Orthodox, Jewish, Christian, Evangelical, the Middle East, Armageddon

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çankırı-TÜRKİYE
E-posta: ensaracetin@yandex.com

Giriş

Tarihsel süreçte meydana gelen büyük savaşların temel nedeninin ekonomik çıkar çatışması olduğu görülmektedir. Ancak geçmişte yapılan çıkar temelli savaşları meşrulaştırma aracı olarak din kullanılmıştır. Tarihte Orta Doğu'ya yapılan meşhur Haçlı Seferlerinin temelinde de ekonomik çıkar vardır. Ama zamanın şartları gereği bu savaşlar dinle meşrulaştırılmıştır. Günümüzde ise paradigma değişmiş din savaşları demokrasi, insan hakları, eşiklik, medeniyet gibi söylemlerle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Ortadoğu'da 1990-1991 Körfez savaşıyla başlayan ve 2003'te Irak'ın işgaliyle devam eden savaşta demokrasi, özgürlük vb. kavramlarla meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Ancak genel kanaat; ABD ve müttefiklerinin Ortadoğu'daki savaşı, başta fosil yakıtlar olmak üzere yeraltı zenginliklerini sömürmek için çıkartıldığı yönündedir. Bu kanaatin de aslında yönlendirilmiş ve Ortadoğu'da yürütülen savaşın gerçek nedeninin örtülmesine yönelik olduğu ve bu savaşın ve arkasından yaşanmaya devam eden kaosu gerçek nedeninin dini olduğu bu çalışmanın temel tezini oluşturmaktadır.

Ortadoğu'da devam eden savaşın insanlara özgürlük, demokrasi ve haklar getirmediği çok açık bir şekilde ortadadır. Bu süreçte, yüz binlerce insan öldürüldü ve öldürülmeye devam ediyor; milyonlarca insan yurtsuz kaldı ve kalmaya devam ediyor. Öyle ki bölge insanı ABD ve müttefiklerinin vaat ettiği demokrasi, özgürlük gibi kavramları çoktan unutmuş ve eski günlerini mumla arar olmuştur. Diğer taraftan ABD ve müttefikleri Ortadoğu'yu işgal etmesinin tek nedeninin ekonomik olduğu iddiası da inandırıcı görünmemektedir. Başta, ABD olmak üzere Batı toplumu Ortadoğu'nun tüm zenginliklerini sorunsuz bir şekilde ülkelerine zaten taşımaktadırlar.

Ortadoğu savaşının sebebi olarak görülen veya gösterilen bu sebeplerin çok ikna edici olmadığı görünmektedir. Her ne kadar gizlemeye çalışsalar da ABD ve müttefiki olan İsrail'in Ortadoğu'da savaş çıkarma ve kaos oluşturmak istemelerinin gerçek nedeninin dini olduğu satır araları iyi okunduğunda açıkça ortaya çıkmaktadır. Örneğin Irak işgalinin başladığı gün dönemin ABD Başkanı George W. Bush; *"Bu bir Haçlı seferidir"* diyerek gerçek niyetini ortaya koymuştur.

Bu çerçevede Ortadoğu'yu kendi inanç çerçevesinde şekillendirmek isteyen en önemli dini gruplardan biri de Evangelistlerdir. Evangelizmin kökenleri Martin Luther'e ve Protestan kilisesinin kuruluşuna kadar gider. Evangelistler, kıyametin 2000'li yıllarda Ortadoğu'da çıkacak bir kaosu ardından kopacağına inanmaktadırlar. Bu yüzden de bu bölgede

kaosoluşturacak her türlü etkinliğe destek vermektedirler. Çünkü, onlara göre; kaos sonrasında İsa Mesih gelecek ve onlar da İsa Mesih sayesinde dünyaya hâkim olacaklardır. Bu yüzden de İsa Mesih'in dünyaya gelmesi için kaos hızlandırılmalıdır. Yine onlara göre; İsa Mesih'in dönmesi için Yahudilerin vaat edilmiş topraklara kavuşması ve Mescid-i Aksa'nın yıkılıp yerine, eskiden var olan, Süleyman Tapınağı'nın da yeniden inşa edilmesigerekmektedir (Kılıç, 2008: 65-86). Evangelistler, bu nedenle Ortodoks Yahudilerden destek görmektedir. Evangelistlere göreKudüs Evangelizmin merkezi haline getirilecektir. Bunlar Tanrı'nın isteğiyle gerçekleştirilmektedir. İsa Mesih geldikten sonra içinde Müslümanların da olduğu büyük bir ordu ona karşı savaşacak fakat İsa Mesih "Megido Dağı"nda yani Armagedon'da onları yenecektir. Evangelistlerden bir grup ise savaş sırasında İsa Mesih'in onları göğe çıkartacağına, bu sayede kurtulacaklarına ve gökyüzünden yerdeki kargaşayı seyredeceklerine inanmaktadır (Kılıç, 2008: 65-86).

Orta Doğu

Geçtiğimiz yüzyılda sömürgeciliğin gelişmesine paralel olarak dünya siyasî ve coğrafi tanım ve terimlerine yeni terimler girmiştir. Orta Doğu kavramı da bu dönemde dünya sömürgecilik tarihinin merkezi olmasından dolayı Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa devletlerinin başında da deniz aşırı sömürge imparatorluğu kuran İngiltere gelmektedir. İngiltere kendi konumunu merkeze alarak dünya siyasî ve coğrafya tanımlarına "Doğu" kelimesini eklemiştir. "Orta Doğu" kavramı da bu şekilde İngiltere tarafından kullanılmaya başlamış ve giderek bütün dünyada kabul edilen bir terim haline gelmiştir.

Başlangıçta daha dar bir alanı ifade eden Orta Doğu'nun sınırları, daha sonra değişik çevreler tarafından genişletilmiştir. Günümüzde ise ABD'nin stratejik hedeflerine daha uygun geldiği için bu sınırlar Afganistan'dan Senegal'e Türkiye ve Kafkaslardan Yemen ve Libya'ya kadar uzatılmıştır. Gene aynı stratejik hedeflere daha uygun düştüğü için Orta Doğu teriminin mahiyetinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle ABD tarafından teklif edilen ve hemen bütün Avrupa tarafından da kabul edilen bu yeni tanımlamanın sınırları, kültürel sınırlardır. Başka bir ifade ile Orta Doğu artık İslam dünyasını ifade etmektedir. Böylece Orta Doğu teriminin anlamı ve mahiyeti siyasî olmaktan ziyade kültürel bir mahiyet almıştır (Öztürk, 2003: 253).

Orta Doğu; Basra Körfezi'nden başlayarak Doğu Akdeniz'e kadar olan Batı İran, Irak, Ürdün, Suriye, Filistin, İsrail ile Hicaz, Yemen, Körfez Ülkeleri ve Mısır'ı içine alan bölgedir. Orta Doğu'nun çevresi, Anadolu, Kafkaslar, İran, Hindistan, Habeş, Sudan ve Tunus, Libya, Cezayir ve Doğu

Akdeniz'dir. Bu haliyle Orta Doğu üç kıtanın, Asya, Avrupa ve Afrika'nın düğüm noktasındadır. Üç kıtayı hem karadan hem de denizden birbirine bağlamaktadır (Öztürk, 2003: 257).

Ancak yine de Orta Doğu'ya damgasını vuran en önemli unsur "din"dir. Bütün kitabî dinlerin menşei Orta Doğu'dur. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam buradan doğup dünyaya yayılmıştır. Bu dinlerin mensupları yoğun olarak burada yaşamaktadırlar. Çin, Hindistan, Japonya gibi ülkeler hariç dünyanın bütün ülkelerinin dinleri Orta Doğu kökenlidir. Bu sebeple üç büyük dinin en kutsal mekânları Orta Doğu'dadır. Bu bakımdan bu dinlerin inananları bu bölgeyle manevi bağlarını sürekli canlı tutmaya çalışmaktadır.

Fundamentalizm

"Fundamentalism" kelimesi, Latince "temel" anlamına gelen "fundamentum" kökünden türetilmiştir (Kabağaç ve Alova, 1995: 254). Bu kavram ilk olarak Amerikan Protestanlığı içindeki Amerika'da liberalizme ve sekülerizme tepki olarak organize olan Evangelist Protestanları tanımlamak için 1920'lerde kullanılmaya başlanmıştır. Protestan fundamentalizminin ortaya çıkması daha çok Amerikan sekülerleşme tarihindeki kopmalarla açıklanmaktadır. Casanova'ya göre; kopma süreci üç aşamada yaşanmıştır. Bunların ilki; Protestan Kiliselerle devleti birbirinden ayıran anayasal kopma sürecidir. Bu süreç, yüksek eğitim sisteminin sekülerleşmesi ve Protestan kültürel nüfusun kamu hayatından uzaklaştırılmasıyla derinleştirilmiştir. Daha sonraki aşama ise hayatın topyekûn sekülerleşmesi, Protestan etiğın dışlanarak çoğulcu bir sivil toplum anlayışının benimsenmesi olmuştur. Bu kopuş sürecinin yaşanmasında diğer sosyal ve siyasal değişimler de etkili olmuştur (Casanova, 1994: 135).

Fundamentalizm, 19. yüzyılın sonlarına doğru, dünyanın birçok kesiminde dinî hareketlerin güç kazanmasıyla gelişerek siyasî bir şekil almıştır. Bu yükseliş dünyanın farklı yerlerinde farklı nedenlerle oluşmuş olsa da genel olarak üç neden üzerinde durulmaktadır. Bunların ilki; 19. yüzyılda seküler anlayışın benimsendiği ülkelerde dinin toplum üzerindeki etkinliği azalmasıyla birlikte toplumun bazı kesimlerinde ahlaki bozulmalar görülmeye başlanmasıdır. Bu süreçte ahlakî çöküntünün giderilebilmesi için dinin etkinliğinin artması gerektiği savunulmaya başlanmıştır. İkinci neden sömürgecilik ve sömürgecilik sonrası dönemdir. Sömürgeci devletlerin sömürge ülkelerde kendi kültürlerini yaymaya çalışmaları ve yerli kültürleri baskı altına almaları, hatta onları aşağılamaları, sömürge sonrası dönemde, Batılı kültürlere olan bağlılığının azalmasına ve Batılı fikirlere karşı toplumda büyük bir direnç oluşmasına neden olmuştur. Üçüncü neden olarak ise küreselleşme gösterilmektedir. Küreselleşmenin milliyetçiliğın gücünü zayıflatmasından sonra din, toplumda birleştirici unsur olarak görülmüş, bu

da köktendinciliğin yükselmesinde etkili olmuştur (Aydın, 2011: 165).

Hıristiyan Fundamentalizminin temel iki amacı vardır. Bunların biri Hıristiyanlığın kutsal metinlerinin modern kültüre göre yorumlanmasını engellemek, diğeri ise Hıristiyan geleneklerini canlı tutmaktır. Diğeri bir ifadeyle Hıristiyanlığı yeniden anlama gibi yozlaştırıcı faaliyetlere karşı korumak ve Hıristiyanlığın köklerine bağlı kalmak fundamentalistlerin en birincil amacıdır (Aydın, 2011:166).

Fundamentalizmin en önemli karakteristik özelliği ise din ve siyaset arasındaki ayrımı reddetmesidir. Fundamentalizm kavramı genel anlamıyla ideolojiye bağlılığı anlatır. Bu ideolojiler, kolay kolay değişmeyen bir yapıya sahiptir. Bu durum fundamentalist fikirlerin kaynağını, kutsal kabul edilen bazı metinlerden almasından kaynaklanmaktadır. Fundamentalizmin insanları harekete geçirme gücü de bu metafizik düzeydeki işlevlerinden ileri gelmektedir. Fundamentalistler tanrı adına hareket ettiklerini ve bu yolda atılan her adımın tanrının memnuniyetine neden olacağını düşünürler. Onların nihai amacı; dünyada tanrı iradesini hâkim kılmaktır. Bu nedenle, onlar, kendilerine karşı olanları sadece görüş ayrılığı olan insanlar olarak değil, tanrının dünyadaki amaçlarını engellemeye çalışan, dolayısıyla ortadan kaldırılması gerekli kişiler olarak görmektedirler (Kılıç, 2008: 65-86).

Hıristiyan Fundamentalizmi; Evangelizm

Hıristiyan Fundamentalizmi, devrim sonrası hareketlerden, binyılcılığa, evrim ve kürtaj karşıtlığına dayanır (Kılıç, 2008: 65-86). G. Hallsell, Hıristiyan fundamentalizmi için çok önemli bir yeri olan Evangelistleri şu şekilde tanımlamaktadır; *“Amerika’da yeni bir dini mezhep var. “Çılgınlar” denen kişilerden değil, yerleşik, orta ile orta-üstü sınıfa mensup Amerikalılardan oluşuyor. Bu insanlar söz konusu “kült”ün temel esaslarını anlatan TV vaizlerini dinliyorlar ve buralara her hafta milyonlarca dolar akıtıyorlar. Hal Lindsey ve Tim LaHaye’i okuyorlar. Tek hedefleri var: Kendilerini zahmetsizce, Armegadon savaşını ve Dünya gezegeninin yok oluşunu izleyecekleri yere, yani göğe yükseltmesi için Tanrı’nın elini çabuk tutmasını sağlamak. Bu doktrin, “Güney Baptist”, “Bağımsız Baptist” ve “İncil Kilisesi” adı verilen kiliseler ve mega kiliseler yanında, “Tanrı Toplulukları” Pentecostal ve diğeri karizmatik kiliselere hakimdir”* (Hallsell, 2003: 16).

Evangelistlere göre; Armagedon savaşında yeryüzündeki tüm ulusların güçleri Kral İsa ve onun aziz takipçilerine karşı savaşacaklardır. Hz. İsa, tarihin bu en kanlı savaşında milyonları perişan edecektir. İlk saldırı Hz İsa tarafından başlatılacak. Kendisi bir silah getirecek ve bu silah nötron bombasının yaptığıyla aynı etkiyi yapacaktır (Hallsell, 2003: 30-32).

Evangelislerin ABD’de çok sayıda taraftarı ve sempatzanı bulunmaktadır. Örneğin ABD başkanlarından Jimmy Carter, Ronald Reagan ve George Bush Evangelist olduklarını üstü kapalı şekilde dile getirmişlerdir. Watergate komplocusu Charles Colson, sürgündeki Siyah Leopar Partisi lideri Eldridge Cleaver, Hustler dergisi yayıncısı Larry Flynt, Oregon eski Senatörü Mark Hatfield, Aliver North, Bağımsız Savcı Kennehh Starr, Trennt Lott ve Tom Delay’ın da aralarında bulunduğu birçok muhafazakâr Cumhuriyetçi lider de Evangelistlerle aynı görüşü paylaşmaktadır (Hallsell, 2003: 52).

ABD Başkanı Ronald Reagan, 1980’de Vaiz Jim Bakker’le yaptığı bir söyleşide; *“Düşünün bir kere! En az 200 milyon Doğulu asker ve bir ondan fazla da Batılı... Yeniden dirilmiş Roma İmparatorluğu (Batı Avrupa)! İsa Mesih, kendi şehri Kudüs’ü harap edenlere vuracak. Daha sonra Megiddo (Armagedon) vadisinde toplanmış ordularla savaşıacak. Kudüs’ten başlayarak akan kanın 200 mil uzunluğunda ve atların başı seviyesinde olacak olması kimseyi şaşırmasın... Bütün vadi savaş araçları, hayvanlar, insan gövdeleri ve kanla dolacak.”* demiştir (Hallsell, 2003: 33). Yine, Reagan, 1983’te Amerika İsrail Halkla İlişkiler Komitesi’nden Tom Dine ile yaptığı bir söyleşide; *“Aşıkâr ki, Eski Ahit’teki eski peygamberlerimize ve Armagedon’la ilgili önceden haber verilmiş alametlere geri dönüp baktığımızda, acaba olacakları görecek nesil biz miyiz diye merak ediyorum... İnanın bana, bu kehanetler açık şekilde yaşamakta olduğumuz şu günleri tasvir ediyor.”* demiştir (Hallsell, 2003: 29).

Evanjelit TV Vaizi, Jack Van Impe’ye göre de felaket esnasında bir nükleer savaşın olacağını Kitab-ı Mukaddes gayet açık bir şekilde haber vermektedir. Ona göre bu savaşta İnsanlığın 1/3’ü ateş, duman ve kükürten dolayı yok olacak. Onların gözü önünde bir ateş oburu çıkacak. İsrail’e karşı yürüyen kuzey ordusu ve bütün memleketler Tanrı’nın kıskançlık ateşiyle yok olacak. Eski ve Yeni Ahit bir nükleer soykırım olacağı görüşünde birleşmektedir (Hallsell, 2003: 36). Yine Evangelist olan Dallas İlahiyat Fakültesi Başkanı Dr. John Walwood, verdiği bir röportajda; *“Tanrı bütün kullarını bir görmez”* demiştir. *Bir milyarlık Müslüman âleminin durumu ne olacak, sorusu üzerine konuşmasına şu şekilde devam etmiştir: “ Tanrı’nın Yahudiler ve Hıristiyanlar için planları vardır, diğerleri Hıristiyan olmadıkça böyle bir şey söz konusu değildir. Tanrı’nın Hıristiyanlar için cennetle, Yahudiler için ise yeryüzüyle ilgili bir planı vardır.”* (Hallsell, 2003: 60).

Fundamentalist Hıristiyanların (Evangelistlerin) Ortadoğu Stratejisi

Fundamentalist Hıristiyanların en belirgin özelliği İsa Mesih'in ikinci gelişiyle ilgili inançlarıdır. Onlara göre; İsa Mesih, ihtişamlı bir şekilde yeryüzüne döneceğini önceden bildirmiştir ve İsa Mesih'in dünyaya dönebilmesi için yerine getirilmesi gerekli bazı şartlar vardır. Bu şartlar; Yahudilerin Filistin'e geri dönmesi; İsrail devletinin kurulması; Yahudiler de dâhil dünyanın tüm uluslarına İncil'in vaaz edilmesi; Yedi yıl sürecek olan felaket dönemi; Kiliseye iman edenlerin göğe yükseltilmesidir. Tüm bu şartlar gerçekleştiikten sonra İsa Mesih yeryüzüne dönecek, Armagedon savaşını yapacak ve İsa Mesih'in krallığı gerçekleşecek. Bunlar gerçekleştiikten sonra ise Şeytan ve İsa Mesih'e iman etmeyenlerin yargılanması dönemi başlayacaktır. Bu yargılamada bir kimsenin adının yaşam kitabında yazılı olup olmaması belirleyici faktör olacaktır. Yeni gök ve yeni yeryüzünde İsa Mesih ve ona inananlar yaşayacaktır. Artık ölüm olmadığı gibi ne yas ne ağlama ne de ıstırap olacaktır (Mac Donald, 2002: 611).

Evangelistlere göre; kutsal metinler, Tanrı'nın ilahi olarak ilhamla kaydedilmiş sözleridir ve ilham mekanik bir dikte değildir. Daha ziyade Kutsal Ruh, çeşitli Kutsal Kitap yazarlarını kelimelerini ve anlamlarını seçmede, konularını yazarken yer ve zamanlarını seçmede rehberlik yapmıştır. Bundan dolayı kutsal metinler iman ve ibadette otorite rehber olarak görülür (Güngör, 2005: 116). Onlara göre; Mesih'in gelmesinin ön şartlarından biri de diaspora Yahudilerinin vaat edilen kutsal topraklara dönmesi ve Hıristiyanlaştırılmasıdır (Adam, 2000: 193). Bundan dolayı yeni dönemde Hz. İsa'nın Yahudiliğine vurgu yapmak ön plana çıkmıştır. Hz. İsa'nın bir Yahudi olduğu, ona inanmakla Yahudilikten çıkılmayacağı aksine Yahudiliklerini tamamlayacağı söylemi, yeni bir yaklaşım tarzı olmuştur (Adam, 2004: 306).

Evangelistlerin kutsal topraklara yönelik propaganda metotlarının başında ise İsrail'e düzenlenen inanç turizmi gelmektedir. Bu seyahatleri 1970'lerden bu yana İsrail Turizm Bakanlığı, Amerikan Hıristiyan lobisini etkilemek için "İncil Toprakları Turu" adı altında teşvik etmektedir (Vural, 2003: 79). Böylelikle geziye katılan insanların gözünde Ortadoğu bölgesi İsraili rehberler eşliğinde bir kez daha kutsallaştırılmaktadır. Ayrıca Evangelistler neşrettikleri çok sayıda dergi, gazete, televizyon ve radyo yayınlarıyla başta Amerikan Kongresi ve Beyaz Saray olmak üzere Amerikan toplumu üzerinde oldukça etkilidir. Daha da önemlisi İsrail taraftarı olmayan insanların yüksek kademelere seçilmesine engel olmaktadır (Vural, 2003: 77).

Evangelistlere göre; ABD Hıristiyanlığı temsil etmektedir. Ayrıca teolojik açıdan her Hıristiyan İsrail'i desteklemelidir. Eğer Hıristiyanlığı temsil eden bu güç İsrail'i koruyamaz ise Tanrı nezdinde itibarını kaybedecektir (Hallsell, 2003: 114). Bu yüzden ABD'nin İsrail'e vermiş olduğu destek somut ayrıntılar göz önüne alındığında ABD'nin emperyalist çıkarlarıyla açıklanamaz. ABD yönetiminin Ortadoğu politikalarını izah edebilmek için, ABD'deki örgütlü Yahudi topluluğunun ve Evangelist grupların sahip olduğu gücü mutlaka hesaba katmak gerekir (Shahak, 2004: 178).

Dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter, İsrail'in kuruluşunu (1948) İncil'in kehanetinin gerçekleşmesi şeklinde yorumlamış ve *"İsrail'i üzeceğime politik hayatıma son vermeyi tercih ederim."* diyerek İsrail'e ve kutsal topraklara olan bağlılığını ifade etmiştir (Vatandaş, 1997: 35).

Yine Carter, New Jersey'deki Elisabeth Sinagog'unda Yahudilere yaptığı konuşmada *"İsrail'in ayakta kalması siyasete bağlı değildir. Bu ahlaki bir ödevdir."* (Vural, 2003: 34) şeklindeki ifadesiyle Evangelist inanç dünyasının planladığı stratejiyi ortaya koymuştur. Kendisi de bir Evangelist olan ABD eski başkanlarından Bill Clinton ve eşi Hillary, İsrail'e yaptıkları gezi sırasında Filistin topraklarında Hıristiyan inancına göre kutsal sayılan pek çok yer ve mabet olmasına rağmen hiçbirisini ziyaret etmediği gibi dinî törenlere de katılmamıştır. Buna karşılık Clinton çifti Yahudi dinî törenlerine büyük bir içtenlikle katılmıştır. Başkan Clinton, kafasına Yahudilerin kutsal takkesi "kippa"yı takarak Kudüs sokaklarında gezmiş, eşi Hillary ise ünlü ağlama duvarına giderek, duvarın taşları arasına üzerine dua yazdığı bir kâğıt parçasını sıkıştırılmıştır (Kılıç, 2008: 65-86; Vural, 2003: 41).

Irak'ı işgal eden başkan George W. Bush ise bu savaş için kendisinin özel olarak görevlendirildiğini belirterek bu hareketin yeni bir *"Haçlı Seferi"* olduğunu söylemiştir (Hallsell, 2003: 125). ABD'yi yöneten her iki parti ve özellikle de Cumhuriyetçi Parti, Evangelist bir dünya görüşünü kendisine rehber edindiğini resmen açıklamıştır. Bu ülkede yer alan düşünce kuruluşlarının büyük bir bölümü de Evangelisttir. Öyle ki, ABD'deki yönetici ve kuruluşlar, köklere dönüş adı altında Dünya Krallığına ulaşmanın yolunu Hıristiyan-Yahudi diyalogunda aramaktadırlar. (Macit, 2008: 145). Özellikle son dönemlerde görev yapan ABD başkanları, seçilmelerini Amerikan muhafazakârların iktidar ayaklarından biri olan Evangelistlere borçlu olduğundan bu dinî grupların gelişmesi için ellerindeki bütün imkânları seferber etmektedirler (Corm, 2008: 44).

Yahudi Fundamentalizmi; Siyonizm

Yahudi Fundamentalizmi (Siyonizm), Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nin yıkılışından günümüze kadar gelen resmî Yahudi inanç ve

geleneklerini temsil eden ve günümüzde mensubu en fazla olan Yahudi mezhebidir. Fundamentalist Yahudilere göre; Yahudilerin Filistin topraklarını işgal etmesi, kıyametin yaklaştığını gösteren en önemli olaydır. Yahudi topluluklarının büyük bölümüne göre, asırlardır süren sürgünden sonra başlangıçta vaat edilmiş topraklara dönerek, Davut ve Süleyman'ın hükümdarlığının devamı olan bir Yahudi iktidarının kurulmuş olması kutsal tarihin yeniden işlenmesi anlamına gelmektedir (Corm, 2008: 179).

Fundamentalist Yahudilerin Tevrat'a dayanarak yaptıkları kehanete göre, Süleyman Mabed'i yeniden inşa edilecek ancak bunu yapacak olanlar Hıristiyanlar değil, Ortodoks Yahudilerdir. Yahudilerin Tevrat'a göre, hayvan kurban edebilmeleri için bu mabed'in olması şarttır. Onlar tapınak olmadan bu işi yapamazlar. Yahudiler M.S. 70'e kadar hayvan kurban etme geleneğini devam ettirmişlerdir. Ancak tapınaklarının yıkılmasından sonra günümüze kadar geçen sürede kurban adetlerini yerine getirememektedir. Yeniden tapınaklarını yaptıklarında Ortodoks Yahudiler koyun veya öküzleri, Tanrı'ya kurban olarak burada keseceklerdir (Hallsell, 2003: 81).

İsrail devletinin kurulmasının ana gayesi tapınağın inşa edilmesi içindir. Çünkü Tapınak, İsa Mesih'in gelişinde piramidin zirve noktasıdır. İsrail'in Kudüs'ü askeri olarak kontrol altına aldığı tarih olan 1967'den bu yana birçoğu silahlı olmak üzere İsraili hahamlar önderliğinde memur, asker ve din öğrenimi gören değişik kesimlerden oluşan Yahudi militanlar, Kudüs'ün kutsal İslami merkezlerine yönelik saldırılarını sürdürmektedir (Hallsell, 2003: 85- 86). Fundamentalist Yahudiler bir taraftan Filistin halkına saldırıyı sürdürürken bir taraftan da dünya kamuoyunda haklı oldukları algısı oluşturmak için çalışmaktadırlar.

Örneğin; İsrail devletinin kurulmasına bizzat öncülük eden İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda işgal ettiği Filistin'in halkına çok ağır vergiler uygulamış, halk vergisini ödeyemeyince de halkın topraklarına ipotek adı altında el koymuştur. Daha sonra İsrail devletinin kurulması için el koyduğu bu toprakların bir kısmını sembolik fiyatlarla Yahudilere satmış bir kısmını da yine Yahudilere hibe etmiştir. Ancak bu olay Filistin davasının haklı olmadığı algısını oluşturmak için Yahudiler tarafından Filistinlilerin "gönüllü olarak" topraklarını Yahudilere sattığı şeklinde manipüle edilmektedir.

İsrail devletinin kurulmasına öncülük eden Fundamentalist Yahudiler kuruluş aşamasında İngiltere'nin desteğini almışlar, günümüzde ise yine İngiltere'nin bir türevi olan ABD'nin desteğini almaktalar ve bunun sürmesi için çalışmaktadırlar. ABD'de yaşayan Yahudi lobisi, burada faaliyet gösteren çok sayıda büyük şirket ve sivil toplum kuruluşunun da desteğiyle ABD'nin İsrail devletini kayıtsız şartsız desteklemesini sağlamaya

çalışmaktadır. Bu amaçla Yahudi lobisi 1948'den beri ABD siyasi sistemini inceleyen "Jaffee Center" gibi enstitüleri desteklemiştir. İsraili akademik uzmanlar sürekli İsrail başbakanlarına danışmanlık ederken, İsrail üniversitelerinde kurulan stratejik araştırma merkezleri de İsrail devletini ABD iç politikasındaki gel-gitler ve Ortadoğu meseleleri konusunda bilgilendirmektedir (Terry, 2013: 101). Dini Siyonizm'den sessizce siyasi Siyonizm'e kayanlar, yani dini, politikanın emrine vererek siyaseti kutsallaştırmaya ve onu dokunulmaz kılmaya karar verenler, bununla da yetinmemekte, siyasi Siyonizm ve Yahudilik kavramları arasında oyunlara girilerek İsrail devletini yönetenlere yapılan her türlü eleştiriyi "antisemitizm"le suçlamaya kalkışmaktadır (Garaudy, 2013: 15-16).

Yahudi lobisi, İsrail'i, ABD Yahudi gruplarını, bunların ABD içindeki müttefiklerini kapsayan çok büyük bir güçtür. İsrail devleti ve Siyonist lobi, çoğunlukla bir Arap ve Müslüman karşıtı olarak faaliyette bulunmaktadır. ABD'deki Siyonistler, ABD'nin İsrail'e her konuda koşulsuz destek vermesi için çalışmaktadır. Yahudi lobisi, Arap-İsrail çatışması, Ortadoğu tarihi ve Filistinlilerin kendi kaderlerini tayin hakkı konusunda açık ve nesnel bir tartışma yürütülmesini engellemek için yoğun bir faaliyet yürütmektedir (Terry, 2013: 101).

Yahudi asıllı Amerikalılar, dini ve sosyal yardım programları düzenlemek veya Siyonizm ile İsrail Devletini desteklemek için birçok örgüt kurmuş veya mevcutlara üye olmuşlardır. 1940'lerde aktif olan "Amerikan Siyonist Acil Durum Konseyi" (The American Zionist Emergency Council), daha sonra "Amerikan Siyonist Konseyi"ne (The American Zionist Council) çevrilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yorulmak bilmeden İsrail lehinde kampanyalar düzenleyen "Rabbi Abba Hillel Silver" Amerika Siyonist Örgütü (Zionist Organization of Amercan) adlı kuruluşu yönetmiştir. Rabbi Silver, Başkan Eisenhower'la görüşmüş ve Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ile düzenli temasta olmuştur (Terry, 2013: 104).

Toplam 535 üyeli ABD senato ve meclisinin yarısından fazlası İsrail'in daimi destekçisi veya yakın sempatizanıdır. Pek çok politikacı tekrar tekrar seçildikçe önemli Kongre komitelerinin başkanlığına yükseltmekte ve hatırı sayılır siyasi güce sahip olmaktadır. İsrail destekçiliği, partiler, coğrafi bölgeler ve etnik aidiyetler arasındaki sınırları aşmaktadır. Çoğu Meclis ve Senato'da yüksek bir kıdeme sahip olan Yahudi asıllı Amerikan politikacıları, Siyonist davanın güçlü savunucuları durumundadır (Terry, 2013: 110).

Hristiyan-Yahudi İşbirliği; Evangelizm

Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi olayına Yahudilerin neden olduğu inancı, Musevileri, yakın zamana kadar kilisenin geleneksel düşmanı yapmıştır.

Ancak reform hareketinin ardından Avrupalı Hıristiyanlar, Yahudilere çok daha fazla ilgi duymaya başlamış ve onlara yönelik bakış açılarını değiştirmişlerdir (Kriwaczek, 2007: 247). Bazı tarihçiler bu durumu Rönesans ve Reform hareketlerinin İbrani literatürüne olan ilgisine ve özellikle de Reformun Eski Ahit üzerindeki vurgusuna bağlamaktadır. Reformun bu özelliği, Yahudiler üzerindeki ilgiyi artırmış ve bunun sonucu olarak da Yahudileşme hareketleri gösteren Protestan (avengelist) mezhebine ait bazı gruplar oluşmuştur (Vural, 2003: 94).

19. yüzyılda Protestan mezhebine mensup Avengelistler, Yahudilerin Tevrat'taki kehanete uygun olarak vaat edilmiş topraklara dönmeleri gerektiği fikrini inançlarının bir parçası haline getirmiştir (Vural, 2003: 14). Bunlara göre İsa Mesih'in ikinci gelişinin akabinde, İsa Mesih ve ona tabi olanlar Kudüs'ten tüm milletleri idare edecektir. Böylece Evangelist dinî gruplar, Eski Ahit'e bağlanarak, Mesih inancını ve Yahudilerin dünyayı idare hakkına sahip olduklarını kabul etmişlerdir (Hallsell, 2003: 76). Söz konusu Evangelist gruplar, Kutsal Kitap'ın tamamen Tanrı'nın kendi isteklerini yazdırdığı sözlerden derleme olduğu düşüncesiyle referanslarını yalnızca Kutsal Kitap ile sınırlandırır (Erbaş, 2007: 127). Dinî tarihin, kültürel kökenini, Yahudilikte gören ve İsa Mesih'e bağlamanın doğruluğunu, onların tarihi serüvenleriyle temellendiren Protestan gruplar, Yahudileri yenedünya sisteminin önemli bir unsuru olarak görmektedir (Macit, 2008: 270).

Evangelistler, tüm bu kehanetleri aynı Yahudiler gibi yorumlamakta, kehanetlerin gerçekleşmesi ile birlikte İsa Mesih'in geleceğine inanmakta ve kehanetlerin gerçekleşmesi için Yahudilere her türlü desteği vermektedirler (Vural, 2003: 17). Avengelistleri, Yahudilere karşı tavır değiştirmeye iten en önemli olay ise Yahudilerin II. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde kutsal topraklarda bir İsrail devleti kurmuş olmalarıdır (Adam, 2002: 130). Her şeyi Kutsal Kitap temelinde yorumlayan düşünce, pek çok Evangelist'i İsrail Devleti destekçisi yapmıştır. Çünkü İsrail'in varlığı, İsa Mesih'in dönüşü için gerçekleşecek kehanetlerden biri olarak görülmektedir (Güngör, 2005: 19; Kılıç, 2008: 65-86).

ABD'de yaşayan fundamentalist gruplar, İsa Mesih'in yeryüzüne dönüşünü hazırlayacak birçok olayın Kudüs'te gerçekleşeceğine inanmaktadır. Onlara göre; Kudüs, İsa Mesih'in Krallığı için giriş kapısı olacaktır. Başka bir deyişle dünyanın geleceğine dair olayların ortaya çıkışı, sürdürülmesi ve Dünya Krallığının gerçekleştirileceği mekân Kudüs'tür. Dünya'nın sonunun geldiğini savunan bütün fundamentalist Yahudi ve Hıristiyan grupların Kudüs üzerinden şekillenen dinî görüşleri kendi aralarındaki ittifakın dini boyutunu oluşturmaktadır (Macit, 2008: 269).

Büyük Ortadoğu Projesine dinî boyuttan bakıldığında ABD-İsrail ittifakının çok köklü bir dinî temele oturduğu görülmektedir.

Son Kutsal Savaş; Armagedon

İsrail'in kurulmasından sonra Fundamentalist Yahudilerin Müslüman komşularına karşı oluşturduğu başlıca tehdit, teolojik motivasyonla takip edilen toprak yayılcılığı olmuştur. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak savaş başlamış ve günümüzde de devam etmektedir. Kutsal savaş kavramını tek tanrılı dinler arasında ideolojilerine ilk sokan Yahudilerdir (Ruelland, 2004: 9). Kitab-ı Mukaddes'de "kutsal savaş" şöyle tarif edilmektedir; "Seçilmiş Halk'ın ülke ve tanrıları Yehova için dövüşmesidir." Kitab-ı Mukaddeste, Yahudilere, düşmana karşı korkusuzca yürüme, yendikleri düşmanın putlarını yıkmaya, onlarla evlenmeme, onlara acımama ve öldürülmeleri için buyruk verilmiştir (Kılıç, 2008: 65-86).

Yahudi din adamlarının İsrail devletinin Kutsal Kitap'ta belirlenmiş sınırlarının hangi bölgeleri kapsayacağı konusundaki en geniş yorumu şöyledir: "*Doğu'da Ürdün, Suudi Arabistan'ın büyük bir bölümü, Kuveyt, Fırat Havzası ve Irak'ın bir kısmı, Güney'de Sina Yarımadası, Kahire ve Mısır'ın bir bölümü, Batı'da Kıbrıs, Kuzey'de ise Lübnan, Suriye ile Van Gölü'ne kadar uzanan Türkiye topraklarının bir kısmı vardır. Söz konusu bu sınırlar İsrail'deki ulusalcı ve dinî çevrelerde oldukça popülerdir*" (Shahak, 2004: 31). Ortadoğu toprakların Yahudi inancı açısından önemli olmasını sağlayan başka bir gerekçe de yerini Tanrı'nın belirlediği ve Hz. Süleyman tarafından inşa edilen "Süleyman Mabedi"dir (Garaudy, 2013: 23; Tanyu, 1980: 28).

İsa Mesih'in yeryüzüne döneceği beklentisi, Kitab-ı Mukaddesin ana konularından biridir. Yahudilere göre; İsa Mesih'in gelmesi için üç şeyin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar; vaat edilen topraklarda büyük ve yeterli sayıda Yahudilerin yerleşip devlet kurması, Kudüs'ün ele geçirilmesi ve Süleyman Mabedinin yeniden inşa edilmesidir (Şafak, 2006: 109) Eski Ahit'te bu dönüş, sık sık "Rabbin Günü" şeklinde ifade edildiği gibi "Mahkeme Günü" olarak da anlatılmıştır (Özkan, 1998: 125).

Birleşmiş Milletlerin iştiraki ile kurulan Muhtelit Mütareke Komisyonu 1949 yılının sonbaharında Kudüs şehrini ikiye bölerek eski Kudüs'ü, Ürdün Krallığına yeni şehri de İsrail'le vermiştir. Kudüs'teki Yahudi, Hıristiyan ve İslam dinî mensuplarının kutsal saydığı mekânlar eski Kudüs'ün doğu kısmında kalmıştır. Bu şekilde Yahudi devletinin kurulmasıyla İsa Mesih'in dönmesinin birinci şartın gerçekleştiği kabul edilmektedir (Buhl, 1998: 953). 1967'deki Altı Gün Savaşlarında Kudüs'ün ele geçirilmesiyle de ikinci şartın yerine geldiği kabul edilmektedir. Kudüs'ün tapınak bölgesiyle tam olarak ele geçirilmesi hahamlarca Tanrı'nın açık bir işareti olarak

yorumlandığından Yahudiler Süleyman Tapınağının yıkıldığı günden bu yana tuttukları matem orucunu, 1967 yılında bırakmışlardır (Vural, 2003: 12). Böylece, Hal Lindsey'e göre; İsrail'in tarihsel oyunundaki en son sahnesini oynamak üzere sahnenin tamamıyla hazır hale getirilmesi için yalnızca bir tek olay kalmıştır. O da Süleyman Mabedi'nin eski yeri üzerinde yeniden inşa edilmesidir. Musa'nın yasasına göre tapınağın inşa edilebileceği tek yer Moriah Dağı'dır. Daha önceki iki tapınağın yapıldığı yer de orasıdır (Hallsell, 2003: 90). Ancak günümüzde Süleyman Mabedi'nin eski yerinin tam üstünde duran Mescid-i Aksa ve Kubbet-üs Sahra adlı İslam dinince kutsal sayılan iki mabet bulunmaktadır (Bozkurt, 2004: 268). Fundamentalist Yahudilere ve Evangelistlere göre bu iki mabedin de yıkılması ve Süleyman Tapınağın yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Onlara göre; tüm bu şartlar gerçekleştikten sonra İsa Mesih yeryüzüne dönecek, Armagedon savaşını yapacak ve İsa Mesih'in krallığı gerçekleşecek. Bunlar gerçekleştikten sonra ise Şeytan ve İsa Mesih'e iman etmeyenlerin yargılanması dönemi başlayacaktır.

Sonuç

Din, toplumların hayatında çoğu zaman uzlaştırıcı bütünleştirici bir rol oynamış. Ancak zaman içinde dini kendilerine göre yorumlayan ve din ya da tanrı adına hareket ettiklerini söyleyen gruplar ortaya çıkmaktadır. Bu tür dini gruplar, fundamentalist bir anlayış benimsedikleri için kendi grubundan olmayanları dışlama ve hatta kendinden olmayanları yok etme eğilimi göstermektedirler. Bu da dinin bütünleştirici olmasına karşın, onun fundamentalist yorumlarının ayrıştırıcı ve ötekileştirici olabileceğini göstermektedir.

Batı toplumunun algı yönetimi faaliyetlerinin etkisiyle her ne kadar radikalizm, köktencilik, fundamentalizm ve dini terör gibi kavramlar zihnimize Müslümanları ve Müslümanların çoğunlukla yaşadığı Ortadoğu coğrafyasını getirirse de gerçek durum böyle değildir. Batı'nın yönlendirmelerinden kurtulup, Batı tarihine baktığımızda gerçeği görmemiz zor olmamaktadır. Avrupa'da yıllarca süren din (mezhep) savaşları, Haçlı Seferleri, Engizisyon Mahkemeleri, Cadı Avı gibi birçok olayın nedeni Hıristiyan fundamentalizmidir.

Günümüzde de Batı'da çok sayıda fundamentalist grup faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunların birçoğu ekonomik ve siyasi olarak çok güçlüler ve buldukları ülkelerin politikalarına yön verebilecek durumdadırlar. Araştırmamıza konu yaptığımız Evageslistler de Amerikan politikasına yön verebilecek kadar güçlü bir Hıristiyan fundamentalist dini cemaattir.

Evangelistler; kıyametin 2000'li yıllarda Ortadoğu'da çıkacak bir kaosun ardından kopacağına inandıkları için bu bölgede kargaşayı

oluşturacak her türlü etkinliğe desteklemektedirler. Çünkü onlara göre; İsa Mesih'in gelmesi için Yahudilerin vaat edilmiş topraklara kavuşması ve Mescidi Aksanın yıkılıp yerine, eskiden var olan, Süleyman Mabedinin yeniden inşa edilmesi ve bu bölgede büyük bir kaosun meydana gelmesi gerekmektedir. Yine onlara göre; bu şartlar bir an önce sağlanır ve İsa Mesih döneirse Tanrının krallığı yeniden yeryüzünde kurulması çabuklaşmış olacaktır.

Sonuç olarak; Evangelislerin amaçları ile Yahudi Fundamentalistlerin amaçları bir biriyle örtüştüğü için bu iki grup iş birliği içindedir. Fundamentalist Yahudiler Ortadoğu'da kendi inançlarının gereği olarak gerçekleştirmeye çalıştıkları faaliyetlerinde Evangelistlerin desteğini almaktadır. Fundamentalist Yahudilere ve Evangelist Hıristiyanlara göre; İsa Mesih'in dönmesi ve krallığını kurması için Ortadoğu'nun İsa Mesih'in dönüşüne hazırlanması yani Fırat ve Dicle arasındaki çok geniş bir alanın burada yaşayan Müslümanlardan temizlenmesi gerekmektedir. Onun için Osmanlı'nın Orta Doğu'dan çekilmesiyle başlayan kaos, kan ve göz yaşı devam etmektedir. Her gün Suriye, Irak, Mısır ve Filistin başta olmak üzere Orta Doğu'da yüzlerce masum insan öldürülüyor. Bu duruma ABD' fiilen başta İran olmak üzere bölgenin diğer ülkeleri de bazen fiilen bazen de sessiz kalarak destek olmaktadır. Bundan dolayı da Evangelist Hıristiyanlar ve Fundamentalist Yahudiler kendilerince inanç haline getirdikleri kıyametin kopmasını hızlandırmak için İsa Mesih'in dönmesine ortam hazırlamaya, böylece tanrıyı kıyamete zorlamaya çalışmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Adam, B. (2004). "Yahudiliğin Misyonerlik Anlayışı", Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, (ed. Ömer Faruk Harman). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Adam, B. (2002). Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Adam, B. (2000). "Dinler Arası Diyalog", Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar. İstanbul: MEB Yayınları.
- Aydın, M. (2011). Güncek Kültürde Temel Kavramlar. İstanbul. Açılım Kitap.
- Bozkurt, N. (2004). "Mescid-i Aksa", İslam Ansiklopedisi C.29. Ankara: TDVYayınları.
- Buhl, F. (1988). "Kudüs", İslam Ansiklopedisi C. 6. İstanbul: MEBYayınları.

- Casanova, J. (1994). *Public Religion in the World*. University of Chicago Press, Chicago.
- Corm, G. (2008). 21. Yüzyılda Din Sorunu (çev. Şule Sönmez). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erbaş, A. (2007). *Hıristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Garaudy, R. (2013). *Siyonizm Dosyası* (çev. Nezhil Uzel). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Güngör, A.İ. (2005). *Hıristiyanlıkta Evanjelik Hareket*. Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- Hallsell, G. (2003). *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, (çev. Mustafa Acar-Hüsnü Özmen). Ankara: Kim Yayınları.
- Kabaağaç, S., Alovera, E. (1995). *Latince- Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Kılıç, D. (2008). Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13: 1.
- Kriwaczek, P. (2007). *Yahudi Medeniyeti*, (ed. A. Belma Dehni). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- MacDonald, W. (2002). *Kutsal Kitap Yorumu Yeni Antlaşma Serisi I-II*, İstanbul: Yeni Avrasya Yayınları.
- Macit, N. (2008). *İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye*. Ankara: Fark Yayınları.
- Özkan, A.R. (1998). *Fundamentalist Hıristiyanlık Yedinci Gün Adventizmi*, Ankara: Seba Yayınları.
- Öztürk M. (2003). Orta Doğu (Kavram-Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum). *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* C.1, S. 1. Elazığ.
- Ruelland, J.G. (2004). *Kutsal Savaşlar Tarihi*, (çev. Teoman Tunçdoğan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shahak, I. (2004). *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, (çev. Ahmet Emin Dağ). İstanbul: Anka Yayınları.
- Tanyu, H. (1980). "Süleyman Mabedi", *Türk Ansiklopedisi* XXX. Ankara.
- Terry, J.J. (2013). *Orta Doğu'da Amerikan Dış Politikası* (Çev. Selim Tezcan ve M. Akif Kireççi). Ankara: ASEM.

- Vatandaş, A. (1997). Armagedon: Türkiye-İsrail Gizli Savaşı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Vural, İ. (2003). Evanjelizm Beyaz Saray'ın Gizli Dini. İstanbul: Karakutu Yayınları.